

UDK: 728.81(497.5Udbina)"15/16"

94(497.5Udbina)"15/16"

353(497.5Udbina)"15/16"

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno za tisak: 25. svibnja 2022.

Osmanska utvrda Udbina i udbinska nahija u 16. i 17. stoljeću

Kornelija Jurin Starčević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

kjstarce@ffzg.hr

Sažetak

U radu se razmatra povijest Udbine i udbinske nahije u 16. i 17. stoljeću. Udbina je bila jedna od najvažnijih osmanskih utvrda i iznimno značajno uporište osmanske vlasti na hrvatskom području u razdoblju od 1527. do 1689. godine. Rad se temelji na spoznajama iz osmanskih poreznih (katastarskih) popisa (*tapu tabirî defterleri*) iz 1528.-30., 1550., 1574., 1585. i 1604. godine za Bosanski, Kliški i Krčki sandžak, u čiji je sastav tijekom 16. i 17. stoljeća ulazila Udbina s neposrednom okolicom, zatim vojnih popisa iz 1528.-30. godine i 1643. godine te nekoliko pojedinačnih dokumenta koji govore o Udbini. Spoznaje iz osmanskih izvora nadopunjuju se podatcima iz vrela mletačkog i habsburškog podrijetla te historiografske literature.

Cljučne riječi: Udbina, Osmansko Carstvo, udbinska nahija, 16. i 17. stoljeće

1. Uvod: istraživačka polazišta i cilj rada

Udbina je naselje smješteno na jugu Krbavskoga polja koje u kolektivnom pamćenju hrvatskoga naroda ima posebno mjesto. Podno zidina toga grada 1493. godine odigrala se povijesna bitka između jedinica osmanskih akindžija pod vodstvom bosanskog sanžakbega Jakub-paše i hrvatske vojske pod vodstvom bana Emerika Derenčina i Bernardina Frankapana, u kojoj je hrvatska vojska doživjela težak poraz.¹ Iako tada Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo nije izgubilo niti jedan dio svoga teritorija, bio je to u mnogočemu prijelomni događaj koji se duboko usjekao u memori-

¹ Povodom obilježavanja petstote godišnjice bitke na Krbavskom polju održan je znanstveni skup 1993. godine i tiskan je zbornik radova u kojem se problematiziraju različiti aspekti povijesnih zbivanja uoči bitke, sama bitka i posljedice tih događanja na politički i društveni razvoj onovremene Hrvatske. Vidjeti: Pavličević (1997). K tome, Krbavska bitka čestom je temom i brojnih pojedinačno objavljenih istraživanja. Od novijih studija vidjeti primjerice: Grgin (2019: 75-87); Kekez (2009: 65-101); Kužić (2014: 11-63).

ju hrvatskoga naroda, posredovan putem historiografskih interpretacija i školskih udžbenika.² No usprkos porazu, hrvatsko plemstvo, s osloncem na vlastite snage u financijama i ljudstvu, još se sljedećih tridesetak godina odupiralo Osmanlijama na području Krbave (Budak, 2007: 16).

Krbava je u povijesno-geografskom smislu srednjovjekovna hrvatska župa koja se nalazila između planinskih masiva Male Kapele i Ličke Plješevice na istoku te nižeg pobrđa Srednje Gore na zapadu. Reljefno, to je krška zaravan prosječne nadmorske visine 723 metra, s rijekama ponornicama Krbavom i Krbavicom. Tradicionalno žarište naseljavanja Krbave bilo je 25 metara dugo i od 3 do 7 kilometara široko Krbavsko polje s površinom poljske ravnine od 67 km². Zajedno s rubnim poljsko-udolinskim proširenjima poput Koreničkog polja, Bijelog polja, Homoljačkog polja, vrpilske udoline i komičko-ondičke udoline dosiže 120 km² (Pejnović, 1993: 51-52).

Tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka preko Krbave je vodio važan dijagonalni karavanski put od dinarskih krajeva u zapadnoj i jugozapadnoj Bosni prema lukama u sjevernom Hrvatskom primorju, poglavito Senju. Kod Udbine se od toga uzdužnog puta odvajao poprečni put koji je preko srednje i južne Like te velebitskih prijevoja vodio prema lukama Bag i Obrovac. Osim trgovačkog značaja, ti su putovi imali i veliki vojnostrateški značaj jer su njima (osobito uzdužnim) prodirale jedinice osmanskih akindžija prema sjeverozapadu (Pejnović, 1993: 54). Glavni strateški koridor za prodor prema Krbavi i Lici vodio je dolinom Unca do Rmnja gdje su akindžijski odredi prelazili Unu, stizali do Lapačkog polja i po putu preko prijevoja Kuk ulazili u Krbavu (Pavičić, 1962: 90).

Administrativno i sudsko sjedište kasnosrednjovjekovne Krbavske župe u kojem je stolovao župan s podžupanima i s tri zaprisegnuta suca bilo je isprva u podgrađu grada Krbava (*civitas Corbaviae*), a potom u Udbini.³ U Udbini je bila i stolica krbavskog biskupa sve do 1460. godine kada se njegovo sjedište zbog osmanske opasnosti prenosi u Modruš, a zatim 1493. godine u Vinodol (Bogović, 1993: 82; Grgin, 2002: 199).

Sama Udbina izgrađena je bila na najvišoj točki brda (849 m. n. v.) kao čvrsto utvrđenje s debelim zidovima i prostranom kulom kružnog tlocrta koje je, krajem 14. ili početkom 15. stoljeća izgradio jedan od krbavskih knezova Kurjakovića.

² O značaju bitke na Krbavskom polju u hrvatskoj povijesti vidjeti: Goldstein (1993: 22-27); Grgin (2019: 75-87).

³ Staro hrvatsko naselje Krbava nastalo je na ostacima ilirske gradine koju su Hrvati nadogradili slabim zidovima i visokim kulama, a nalazilo se, prema istraživanjima M. Kruheka, vjerojatno na lokalitetu danas poznatom kao „Karaula“. S obzirom na to da ta utvrda nije bila prikladna za novi način ratovanja, krajem 14. i početkom 15. stoljeća izgrađena je utvrda Udbina na geografski povoljnijem položaju, s čvršćim i debljim zidinama i nižim kulama koje su mogle izdržati dulju opsadu. S novom utvrdom seli se i stanovništvo kojemu je Udbina čvršća zaštita (Kruhek, 1993:100-101).

Nova utvrda izgrađena je bila na obrambeno povoljnom položaju; nepristupačna sa sjeverne i zapadne strane zbog smještaja na strmoj litici nadzirala je široko područje Krbavskog polja prema Visuću, Kurjaku i Komiću. (Koljak, 2014: 426; Koljak, 2018: 3) S južne i istočne strane štatile su je dvostruke zidine i kule. Ispod unutarnjeg obrambenog zida, na južnom dijelu razvilo se podgrađe naseljeno trgovačkim i obrtničkim stanovništvom, koje se vjerojatno doselilo iz nedaleke Krbave (Kruhek, 1993:102). Podgrađe je bilo obzidano vanjskim zaštitnim zidom, a uokolo su se pružale oranice, vinogradi, vrtovi i šume (Pavičić, 1962: 80-81). Osim Udbine i Krbave, ostali utvrđeni gradovi u Krbavi bili su Kurjak, Komić i Kozja Draga poznatiji i kao Karlovića dvori, Mrsinj, Prozorac, Bunić, Lapac, Turan i Kukuljica (Kruhek, 1993: 99-129).

Danas je Krbava uvelike depopulirana⁴, no tijekom srednjeg vijeka bila je dobro naseljena, sa selima uz rubove polja, o čemu svjedoče ostatci crkava iz predosmanskog razdoblja (Bogović, 1993; 82-84; Pavičić, 1962: 81). Iseljavanje starosjedilačkog stanovništva iz Krbave i Like započelo je s učestalim prodorima akindžija nakon pada Bosne 1463. godine i organizacije Bosanskog sandžaka. Na tim pohodima koji su se ponavljali na godišnjoj bazi, ponekad i više puta u godini, zarobljeni su i odvedeni u ropstvo brojni ljudi. Takvi razorni pohodi kod preostalog stanovništva izazivali su osjećaje nesigurnosti i straha koji su ih nagonili na preseljenje u sigurnije krajeve (Jurković, 2019: 99-113). Iako se isprva stanovništvo sklanjalo u utvrđene gradove i druge lokalitete pogodne za zbjegove poput pećina (Božić, 2012: 251-272), u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća započela su masovnija iseljavanja iz područja između Une i Velebita u primorske i dalmatinske gradove, na otoke i na zapadnojadransku obalu (Čoralić, 1993:192; Pavičić, 1962: 121, 125). Iseljavanja su se naročito intenzivirala u godinama prije i neposredno nakon što su Osmanlije došli u posjed Knina 1522. godine. Tad se stanovništvo organizirano preseljava u Zapadnu Ugarsku, austrijske zemlje, susjednu Kranjsku i Štajersku, Pokuplje, Posavinu, Zagrebačku i Varaždinsku županiju, šireći pritom prema sjeveru i hrvatsko ime (Pavičić, 1962: 121-122; Budak, 207: 104).

Iako su iseljavanja uglavnom išla suprotno od smjera prodiranja Osmanlija, ugroženo stanovništvo se ponekad sklanjalo i na osmanski teritorij u Pozrmanju, Pokrčju, gornjem Pounju i na cetinskom području gdje su na Dinari nalazili pašnjačke površine prikladnije za svoj stočni fond negoli u sjevernijim šumovitim krajevima. Prema Pavičiću, mnogi od tih preseljenika s vremenom su prešli na islam i integrirali se u osmanski vojni i timarsko-spahijski sustav (Pavičić, 1962: 109).

U takvim kaotičnim prilikama, Udbina je već 1524. godine bila napuštena, a u njejoj utvrđi boravile su još samo uhode (Pavičić, 1962: 124). U kasno proljeće

⁴ Općina Udbina godine 2011. imala je 1874 stanovnika i 26 naselja. [https://bs.wikipedia.org/wiki/Popis_stanovni%C5%A1tva_u_Hrvatskoj_2011_\(Udbina\)](https://bs.wikipedia.org/wiki/Popis_stanovni%C5%A1tva_u_Hrvatskoj_2011_(Udbina)). Pristupljeno 09.05.2022.

1527. godine kad je bosanski sandžakbeg Gazi Husrev-beg zauzeo Udbinu, Komić i Mrsinj, stanovništvo Krbave je bilo znatno prorijeđeno, a dotadašnji županijski sustav na teritoriju između Une i Velebita rastrojen.⁵

I dok o povijesti Udbine i Krbave prije dolaska Osmanlija, kao i o tijeku Krbavske bitke, postoji opsežna literatura, o osmanskoj Udbini i nahiji koja je organizirana na udbinskome području za vrijeme osmanske vlasti ima znatno manje spoznaja. Udbina je i pod Osmanlijama bila iznimno važno utvrđenje, ali o povijesti te osmanske utvrde, naseljima u nahiji, zemljišnoposjedovnoj strukturi, poreznim i agrarnim odnosima, novim naseljenicima itd. nedovoljno se zna. Dok se osnovni pravci demografskih i društvenih promjena na širem krbavsko-ličkom području razaznaju iz postojeće literature, detalji koji se odnose na uži prostor Udbine i njene okolice su još uvijek nepoznati historiografskoj javnosti. Stoga je cilj ovoga rada istražiti povijest Udbine i udbinske nahije temeljem mogućnosti koje nam nude odabrani osmanski izvori. Radi se tek o uvodnom, uvjetno nazvanom mikrohistrijskom istraživanju, uklopljenom u širi kontekst osmanske vlasti na ličko-krbavskom području i zapadnom serhadu; ovom prilikom nije bilo moguće uvrstiti u rad sva poznata vrela niti sve spoznaje koje nam nude korištena vrela jer bi se znatno premašio prihvatljivi opseg rada. K tome, buduća istraživanja zacijelo će iznjedrati i druge, hrvatskoj historiografiji za sada nepoznate, osmanske izvore.

Rad se temelji na spoznajama iz nekolicine osmanskih poreznih odnosno katastarskih popisa (*tapu tahrir defterleri*) za Bosanski, Kliški i Krčki sandžak u čiji sastav je tijekom 16. i 17. stoljeća ulazila Udbina s neposrednom okolicom: iz 1528.-30. godine (TD 157; TD 164), 1550. (TD 284), 1574. (TD 533), 1585. (TD 622). i 1604. godine (TD 13 / 119). Neki od ovih deftera pripadaju tipu sumarnih (*icmâl*) deftera, a neki tipu detaljnih (*mufassal*) deftera.⁶ Osim navedenih, važni su i vojni popisi iz 1528.-30. godine (MAD 540, 218-219). i 1643. (MXT 627) godine koji sadrže podatke o vojnoj organizaciji u utvrdi. Istraživanjem se došlo i do više pojedinačnih dokumenata koji govore o Udbini. Kroz Udbinu je prošao i poznati osmanski putnik i putopisac iz 17. stoljeća Evlija Čelebi koji je ostavio kratki zapis o njoj. Spoznaje iz osmanskih izvora nadopunjuju se podacima iz vrela zapadne provenijencije koje su objelodanili Franjo Rački, Mijo Batinić, Mile Bogović i Nataša Štefanec, te historiografskim istraživanjima Stjepana Pavičića, Hazima Šabanovića, Hamdije Kreševljakovića, Fehima Dž. Spahe, Nenada Moačanina, Milana Kruheka

⁵ Tijekom razvijenog srednjeg vijeka na području koje danas obuhvaća Lika zabilježeno je desetak župa: Lika, Gacka, Krbava, Brinjska, Buška, Hotučka, Lapačka, Nebljuška, Odorjanska i Unska. (Holjevac, 2009: 429; Pavičić 1962: 15-17).

⁶ Razlika u ovim vrstama deftera je u obavijesnom potencijalu izvora; detaljni defteri su podacima mnogo bogatiji jer „u detalje“ opisuju izvore prihoda u sandžaku i razdiobu tih prihoda spahijama, za razliku od sumarnih koji daju samo zbirni pregled, odnosno rekapitulaciju najvažnijih podataka zapisanih u detaljnim defterima.

i drugih povjesničara. Prilikom pripreme rada konzultirane su i studije arheoloških i terenskih istraživanja lokaliteta Gradina odnosno Stari grad.⁷

2. Vojno-administrativna i sudska organizacija Krbave pod osmanskom vlašću

Prvi osmanski izvori u kojima se navodi toponim Krbava (*Qurbâva* قرباوه) su dva porezna popisa Bosanskog sandžaka iz 1528.-30. godine, od kojih je jedan detaljni, a drugi sumarni.⁸ Osvojeni dijelovi Krbave isprva su bili priključeni Bosanskom sandžaku kao dio privremene vojne jedinice zvane „Vilajet Hrvat“ odnosno „Hrvatski vilajet“ (*Vilâyet-i Hırvat*) s vojvodom na čelu, a nakon što je 1537. godine osvojen i Klis, posljednji grad Hrvatskog kraljevstva južno od Velebita, osnovan je Kliški sandžak u čiji sastav je ušla i Krbava. U sastavu Kliškog sandžaka Krbava je ostala sve do 1580. godine kada se, prilikom reorganizacije vojnoadministrativnog sustava, osnovao novi sandžak za teritorije zapadno, jugozapadno i sjeverozapadno od rijeke Krke u koji su, uz dijelove sjeverne Dalmacije i Like dospjeli i svi osmanski teritoriji u Krbavi.⁹ Ovaj se sandžak u povijesnim izvorima ponekad nazivao i sandžak Lika, što znači da se tijekom osmanske vlasti naziv Lika, koji se u predosmanskom razdoblju koristio samo za jednu županiju, protegnuo na teritorij cijelog sandžaka i koristio se kao istoznačnica u administrativnom smislu s nazivom sandžak Krka. Usporedo s tim procesom, toponim Krbava kao naziv za širu teritorijalnu jedinicu (*Qurbâva nâhiyesi*) više ne pronalazimo u osmanskim povijesnim izvorima odnosno poreznim popisima. U poreznim popisima taj se toponim dalje koristi kao ime za rijeku ponornicu (*nehr-i Qurbâva*).

Službeno sjedište sandžaka bilo je u Kninu, no sandžakbeg je povremeno boravio i u Udbini i u ličkom Ribniku. Kreševljaković navodi da je sandžakbeg boravio u Udbini od 1649. do 1653. godine dok su se oko Knina vodile teške borbe u vrijeme Kandijskog rata između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva (Kreševljaković, 1980: 115). U Udbini je tijekom 17. stoljeća boravio i kadija (Rački, 1882: 184; Batinić, 1884: 144). Vjerojatno se radilo o kadiji kadiluka Krka kojemu je glavno sjedište bilo u Kninu. Nahija utvrde Udbina (*nâhiye-i gal'a-ı Udvîne*) prvi se put spominje u poreznom popisu 1574. godine (TD 533: 622-629). Pod istim nazivom susreće se i u popisu iz 1585. godine (TD 622: 399/A-404/B). Udbina i udbinska nahija popisane su i 1604. godine (TD 13 / 119: 250-254). Ostale nahije u Krbavi koje su bile ustrojene početkom 70-ih godina 16. stoljeća i kao takve

⁷ Kolak (2014, 425-445); Kolak (2018).

⁸ TD 157, 1082; TD 164 (366-368).

⁹ Organiziranje novoga sandžaka treba promatrati u kontekstu nastojanja Osmanlija da ojačaju demografski, vojni i gospodarski potencijal cijelog zapadnog serhada radi utvrđivanja osmanske obrane prema Hrvatskoj i Slavonskoj krajini, naročito nakon početka gradnje Karlovca 1579. godine.

upisane u porezne popise iz 1574., 1585. i 1604. godine su: Mazin, Nebluh, Lapac i utvrde Bilaj Bunić.

3. Tvrđava Udbina (*qal'a-ı Udvîne*)

Osmanlije su zauzeli Udbinu u kasno proljeće 1527. godine. Zbog iznimnog strateškog položaja na povišenom brdu gotovo u središtu Krbavskog polja, odmah su je odabrali za glavnu tvrđavu osvojenoga područja. K tome, i prometno je bila dobro povezana sa susjednim prekodinarskim područjima zapadne Bosne. Prema tvrdnjama S. Pavičića, Osmanlije su zatekli solidno očuvano utvrđenje (Pavičić, 1962: 128). No bez obzira na stupanj sačuvanosti utvrde, zapadni izvori navode da je Udbinu Gazi Husrev-beg nakon osvajanja dao popraviti, te već 1533. godine sagraditi podgrađe ispod utvrde (Pavičić, 1962:128). Sasvim je sigurno da su popravci bili nužni i zbog vojnootbrambenih razloga, ali morala se vršiti i prenamjena nekog objekta u tvrđavi za vjerske potrebe muslimanskih vojnika. Naime, Osmanlije su iz temelja gradili tvrđavsku džamiju ili mesdžid samo ako u utvrdi nije postojao prikladan objekt koji bi se mogao prenamjeniti u tu svrhu. Podatak o gradnji trgovišta 1533. godine iznimno je značajan jer u popisu iz 1550. godine nema spomena postojanju varoši u Udbini.

S preuzimanjem utvrde, Osmanlije su preuzeli i kasnosrednjovjekovno ime; u osmanskim izvorima utvrđenje se naziva Udvin (Udvîne او دوينه), počevši od najranijih povijesnih izvora. Već 1528. godine u Udbini je bilo smješteno 107 vojnika (*nefer*) koji su za svoju vojnu službu bili plaćeni dnevnicom (*'ulûfe*) u gotovini (MAD 540, 218). Carska riznica je dnevno izdvajala za plaće udbinskih nefera ulufedžija (*'ulûfeciyân*) 473 akče, što je tromjesečno iznosilo 42 745 akči, a na godišnjoj razini nemalih 170 980 akči. Brojnost posade i povećani iznos koji je država osiguravala za plaće udbinskih vojnika, govori o važnosti Udbine u vojno-strateškim planovima Porte na zapadnom serhadu.¹⁰ Svi udbinski neferi pripadali su rodu mustahfiza ili čuvara utvrda. Nešto kasnije Osmanlije u Udbinu smještaju i operativne rodove vojske (azape i martolose kao pokretljivo pješništvo i farise kao lake konjanike) koji su bili nužni za daljnje prodore prema Senjskoj i Otočkoj kapetaniji i Bihaću te za uspješno vođenje „malog rata“ na granici. No s obzirom da se u poreznom popisu iz 1528.-30. kao držatelji ili korisnici zakupnih posjeda (čiflika) u Krbavi navode bešlije ta bi činjenica govorila u prilog postojanju i lakih konjanika u samoj utvrdi ili u neposrednoj blizini već od samog početka osmanske vlasti.¹¹

¹⁰ Osmanlije su tada držali još dvije utvrde u Lici: Novi u kojem su bila smještena sedamdeset trojica ulufedžija i Bilaj u kojem je bilo 55 vojnika. Godine 1530. Osmanlije su na tom dijelu serhada držali ukupno 235 vojnika za čije je plaće trebalo izdvojiti 369 280 akči. MAD, 540: 218.

¹¹ Prema G. Bayerleu bešlije (*beşlüyân*) su pripadnici pomoćnog vojnog odreda u tvrđavi, a ime odreda potječe od načina regrutacije (*beş* – pet, izvorno je svakih pet kućanstava nekog sela bilo obvezano dati jednog bešliju). H. Šabanović navodi da su bešlije laka konjica garnizona u

Osmanlije su tako mogli nadzirati široki prostor i ujedno čuvati utvrdu stalnim vojnicima. Tijekom 17. stoljeća odrede bešlija vjerojatno su zamijenili farisi, dok su oni možda bili povremeno mobilizirani u slučaju potrebe.¹² U Udbini se već 1530. godine nalazio vojvoda ili subaša. Vojvode su obnašale vojno-upravne dužnosti nad širim teritorijem (u svojstvu zamjenika sandžakbega u pograničnom vilajetu), ali ponekad i u svojstvu zapovjednika nad stotinjak vojnika.¹³ U izvorima iz 1528.-1530. godine navode se Sinan vojvoda i Kejvan vojvoda.¹⁴

Otvoreno je pitanje jesu li Osmanlije 1528. godine pokušali smjestiti vojnike i u utvrdu Bunić kako bi smanjili pritisak na Udbinu. Pretpostavljamo da jesu, ali zbog isturenog položaja te utvrde i stalne nesigurnosti nisu je uspjeli osigurati posadom sve do 70-ih godina 16. stoljeća.¹⁵ I ostali su gradovi u okolici Udbine, poput Komića, Vranika, Podlapca, Gračaca i Kukovca ostali ruševni ili napušteni.¹⁶

Osmanska Udbina je bila često napadana od snaga Primorske krajine i uskoka nakon njihova prelaska u Senj poslije pada Klisa 1537. godine. U zapadnim povijesnim izvorima evidentiran je napad Ivana Karlovića 1528. godine (Kruhek, 1997: 67), zatim Vuka Auersperga i krajiških vojnika u rano ljeto 1544. godine. Tom je prilikom bilo zapaljeno podgrađe i jedan dio utvrde. Iako glavna kula u koju su se sklonili vojnici i stanovnici podgrađa nije bila osvojena, bilo je više od pedesetak zarobljenih i poginulih ljudi i mnogo otete stoke. K tome, spaljene su bile sve kuće u ograđenom podgrađu i izvan njega. Da je šteta nanesena utvrdi morala biti znatna, govori podatak da je ubrzo poslije toga događaja došla povećća vojska na čelu s Murad-begom¹⁷ iz zapadnih bosanskih krajeva kako bi štitila osmanske podanike dok popravljaju tvrđavu i podgrađe (Pavičić, 1962: 129). Vjerojatno je upravo ova epizoda ekstenzivnog popravka Udbine evidentirana i u osmanskim izvorima. Na-

---

pograničnim tvrđavama i da im je zadatak bio da prema potrebi provaljuju u neprijateljsku zemlju. Ističe da lokalne bešlije treba razlikovati od istoimenih vojnika sastavljenih od janičara koji su dobivali 5 akči dnevno. Klára Hegyi je pak zaključila da su farisi i bešlije u osnovi iste vrste jedinica u ugarskim pograničnim utvrdama, ali različitih naziva. Usporediti: Bayerle (1997: 21), Čelebi (1967: 591), Hegyi (2018: 131).

¹² TD 284: 418, 420.

¹³ Močanin (2000: 81)

¹⁴ TD 164: 364.

¹⁵ Iako o prisutnosti posade u Buniću nemamo nikakve informacije, s obzirom na spomen „nahije utvrde Bunić“ u detaljnom popisu iz 1528.-30. godine može se pretpostaviti da su Osmanlije nastojali integrirati i tu utvrdu u svoj vojni sustav, ali je zbog isturenog položaja i stalne nesigurnosti nisu uspjeli osigurati posadom sve do 70-ih godina 16. stoljeća TD 157: 1082.

¹⁶ Navedeni se gradovi u poreznom popisu iz 1550. godine navode kao ruševni. Utvrdu Kukovac iz osmanskih popisa mogli bismo identificirati s gradom Kukljica koji navodi Kruhek. Usporediti TD 284: 23, 231, 402.; Kruhek (1993: 100, 110).

¹⁷ Misli se na Murad-bega kojeg starija historiografija naziva Tardić. Prema novijim istraživanjima šibenske arhivske građe Kristijan Juran mišljenja je da se Murad-beg prezivao Gajdić. Vidjeti: Juran (2016: 231-239).

ime, sačuvan je dokument datiran 28. redžebom 958. (1. kolovoza 1551.), u kojem osmanska administracija bilježi izdatke za popravak utvrde. S obzirom da na margini dokumenta postoji i zapis o načinu financiranja popravka Udbine datiran 22. rebiulahirom 956. (20. svibnja 1549.), zaključujemo da se građevinski poduhvat renovacije Udbine odvijao u razdoblju između svibnja 1549. i kolovoza 1551. godine; potonjeg datuma svi računi su uredno evidentirani u računovodstvenoj knjizi središnje istanbulske *defterhane*. Za provedbe i financije bili su zaduženi kadija Sarajeva i Neretve mevlana Alauddin i tadašnji kliški sandžakbeg Bidžan-beg. Izdatci su se odnosili na građevinski materijal, specijalizirane majstore i džerahore.¹⁸ Osmanlije su Udbinu popravljali i 977. hidžretske godine (1569.-1570.) za što je također bilo potrebno angažirati džerahore iz Kliškog i Bosanskog sandžaka.¹⁹ Sve time stvorena je jaka obrambena fortifikacija o kojoj je 1578. godine pisao i krajiški zapovjednik Ivan Ferenberg kada je predlagao da se osvoje Udbina, Bunić i Bilaj kako bi se zaštitila buduća utvrda Karlovac (Kruhek, 2013: 484). Iako su tada postojali planovi na habsburškoj strani za preotimanje Udbine, nisu se realizirali. Bez obzira na velik broj ljudi koji su sudjelovali u pograničnim sukobima, prepadima i protuprepadima, poduhvati su ipak ostajali na razini pojedinačnih akcija uskočkih i krajiških zapovjednika kojima su ciljevi bili ratni plijen i uznemiravanje osmanske strane, a ne vraćanje Udbine i Krbave. Još jedan takav napad na Udbinu zabilježen je i 1582. godine (Šabanović, 1967: 221).

Sljedeći izvori koji nam govore o sastavu vojske u Udbini dva su habsburška špijunska izvješća o stanju vojske na osmanskom serhadu nastala 1577. godine (Štefanec, 2014: 224). Naime, da bi mogle uspješno ratovati i pravovremeno se organizirati, i habsburška su i mletačka strana prikupljale informacije o sastavu i brojnosti osmanske vojske, rodovima vojske, stanju utvrda, važnijim objektima u utvrdi, zapovjednicima, oružju, obrambenim i navalnim potencijalima u bližoj i daljoj okolini (selima, broju ljudi sposobnih za oružje, važnijim objektima), odnosno o svemu što je važno za učinkovito organiziranje napada. Nema razloga pretjerano sumnjati u istinitost prikupljenih informacija jer su sve strane, uključujući i osmansku, imale mrežu doušnika i obično su bile dobro informirane o stanju na terenu (Moačanin, 2011: 77-88; Štefanec, 2014: 211; Zahirović, 2005: 189-198). S obzirom da su 1577. godine u samo nekoliko dana razlike nastala dva špijunska izvještaja koje je tadašnji zapovjednik Hrvatske krajine Hans Auersperg slao u Beč radi savjetovanja na dvoru o daljnjoj organizaciji protuosmanskog obrambenog sustava, te da je i sam Auersperg drugo izvješće smatrao pouzdanijim i preciznijim, i mi se prilikom rekonstrukcije stanja u osmanskoj Udbini služimo podacima iz drugog popisa.²⁰

¹⁸ MAD.d., 00055: 21, 22.

¹⁹ Sultanski je dvor izdao zapovijed 10. ševvala 977. (18. ožujka 1570.) da se za potrebe popravka Udbine angažiraju džerahori iz Kliškog i Bosanskog sandžaka. MD 9, 140, 143. Džerahori (*cerâhorân*) su bili majstori i radnici koji su se za vojne potrebe regrutirali iz redova raje.

²⁰ Izvor objavljen u: Štefanec (2014: 224).

Prema navedenom habsburškom špijunskom izvješću iz 1577. godine utvrdom je tada zapovijedao *Chieuanaga*, što jako dobro korespondira s Kejvan-agom kojeg pronalazimo u osmanskim poreznim popisima iz 1574. i 1585. godine.²¹ U utvrdenju je bilo smješteno 280 konjanika²² kojima su bili nadređeni trojica aga: *All Aga Khardasseuich* (Ali-aga Kardašević?) koji je pod sobom imao 60 konjanika, *Hasan Aga Bardaritsch* (Hasan-aga Brdarić?)²³ koji je bio nadređen sedamdesetorici konjanika, a potom je dobio pod zapovijed još stotinu konjanika nakon osvajanja Like, *Ohsmān Aga des Bäräkhouitsch Son* (Barakovićev sin Osman-aga) koji je imao pod sobom 50 konjanika.²⁴ U utvrdu je bilo smješteno i 270 plaćenih pješaka, od čega je sam Kejvan-aga zapovijedao stotini janičara ili strijelaca. *Malkotsch harumbassa* (Malkoč harambaša) bio je nadređen tridesetorici pješaka, a *Asapaga* (očito aga azapa, ne navodi mu se ime, op. a.) i *Mehmetaga* (Mehmed-aga) imali su pod sobom po sedamdesetoricu pješaka. Uz ove plaćene pješake, postojala su još tridesetorica neplaćenih pješaka bez zapovjednika. Radilo se vjerojatno o martolosima koji su uz regularne plaćene vojnike provaljivali „u malom ratu“ preko granice. Godine 1577. u udbinskoj utvrdu bilo je sveukupno 580 vojnika, što je Udbinu činilo pravim vojničkim gradom i najčvršćom utvrdom na širem prostoru zapadnog serhada, a informacija o postojanju janičara u Udbini pridonosi takvoj slici. U isto to vrijeme ostale utvrde po Krbavi i Lici koje su do tada već bile obnovljene, iako su imale popriličan broj vojnika, bile su znatno slabije. Bunić je imao 120 konjanika, 120 janičara i 30 martolosa 30; Boričevac 40 konjanika i 150 plaćenih i neplaćenih pješaka; Ostrvica 30 konjanika, 30 pješaka i 30 martolosa.²⁵

Prema drugom špijunskom izvješću, ovaj puta mletačko-osmanskog podrijetla²⁶, koji potječe iz 20-ih godina 17. stoljeća Udbina je bila naselje ograđeno bedemima s tvrđavom i tristo kuća. Zapravo se radilo o utvrđenome gradu.²⁷ Imala je petstoti-

²¹ TD 622, 399/A. Mala je mogućnost da su Kejvan vojvoda i Kejvan dizdar jedna te ista osoba, jer se oba spominju u poreznim popisima, iako bi činjenica objedinjavanja funkcija u jednoj osobi govorila u prilog tezi da su pojedine osobe za života obnašale iznimno odgovorne dužnosti u osmanskom vojno-upravnom sustavu na serhadu. Na taj su način mogle steći veliki utjecaj i moć na pograničju.

²² Zahvaljujem kolegici Nataši Štefanec na pojašnjenju njemačkog termina *Pferd* u kontekstu habsburških izvještaja.

²³ Husein-aga *Brdarić* i braća mu Halil i Behlul, sinovi Hasan-age, držali su 1585. godine čiftlik koji se sastojao od dijelova zemina udbinskoga polja, dijelova mezri Tuhlić (?), Duga Vas, Slana, livade, ispasišta i ljetnog pašnjaka. TD 622, 403/B.

²⁴ Pojedince s identičnim imenima i titulama, a Brdarića i s prezimenom, nalazimo i u osmanskim poreznim popisima iz gotovo istog vremena (TD 533, 622-629) ili bliskog vremena (TD 622), što ovo špijunsko izvješće čini izvrsnim izvorom za daljnje komparativne analize i na drugim dijelovima osmanskog pograničja.

²⁵ Štefanec (2014: 224).

²⁶ Radilo se vjerojatno o osmanskim podanicima koji su djelovali kao špijuni Mletačke Republike. O tome više u: Zahirović (2005: 195-196) i Moaćanin (2011: 77-88).

²⁷ *Citta murata in fortezza, che col borgo ha 300 case in circa*. Usporediti: Batinić (1884: 144); Rački (1882: 184).

njak pješaka i konjanika kojima je zapovijedalo nekoliko aga i kapetan. U selima u Krbavi odnosno u udbinskoj okolici (to jest u nahiji) bilo je oko tisuću kuća i oko tisuću i petsto ljudi sposobnih za oružje, što znači da je okolica bila dobro naseljena.²⁸ Do tada su u Lici već bili obnovljeni i ostali gradovi poput Ribnika, Gračaca, Perušića te je obrana cijelog osmanskog pograničnog pojasa prema Hrvatskoj krajini bila znatno ojačana. Sama Udbina postala je u međuvremenu i kapetanijom, odnosno službeno je zadobila rang tvrđave višeg značaja.

I sredinom 17. stoljeća Udbina je bila najjača fortifikacija na dijelu Osmanskog Carstva nasuprot Hrvatskoj krajini. Prema osmanskome vojnom popisu ulufedžija iz 1643. godine, u Udbini je bilo sveukupno 327 ulufedžija raspoređenih u složenom fortifikacijskom sustavu. Podno utvrde izgrađena je bila palanka, drveno utvrđenje u kojem je bio smješten 91 vojnik, od čega 10 mustahfiza, 48 azapa, 14 topnika i 19 martolosa. U samoj Udbini, vjerojatno u utvrđenom podgrađu, bilo je 215 vojnika, od čega 36 mustahfiza, 57 azapa, 66 farisa, 14 topnika i 42 martolosa. U novoj kuli bilo je 9 mustahfiza, a u staroj kuli 12 azapa.²⁹ Za tu staru kulu iz osmanskog vojnog popisa Milan Kruhek pretpostavlja da je ustvari stara krbavska utvrda koja je bila napuštena krajem 14. i početkom 15. stoljeća nakon gradnje Udbine, a koju su Osmanlije ponovno stavili u uporabu i koristili je kao stražarnicu ili predstražu Udbine. Odatle i naziv u narodu „Karaula“ (Kruhek, 1993: 102).³⁰ Drugim riječima, fortifikacijski sustav Udbine u 17. stoljeću se sastojao od stare kule koja je služila kao stražarnica, nove utvrde koju je činila kula s podgrađem opasanim bedemom i palanke.

Prema rodovima vojske u fortifikacijskom sustavu Udbine bilo je najviše azapa (117), potom farisa (66), pa martolosa (61) i mustahfiza (55), a ponajmanje topnika (28). Istaknimo da ovo nije nipošto mali broj topnika; Udbina je imala najviše topnika od svih tvrđava na ličko-krbavskom serhadu što pretpostavlja da je bila dobro oboružana topovima. Veći broj operativnih rodova vojske dovodi se u vezu s geografijom terena, načinom ratovanja („mali rat na granici“) i s uvođenjem vatrenog oružja.

Na čelu udbinske tvrđave te 1643. godine bio je Ibrahim-aga dizdar, a čehaja (*kethüda*) utvrde bio je Hasan. Vjersko osoblje u tvrđavskoj džamiji činili su imam Ahmed te Murad koji je obavljao službu halife i mujezina. Dužnost glavnog stjegonoše (*‘alemdâr*) u tvrđavi obavljao je Husein. Kapetan (*qapûdân*) je dolazio iz redova azapa i imao je najviši iznos plaće u utvrdi (30 akči dnevno), što govori o njegovoj ulozi u vojnom sustavu Udbine. Tu je dužnost godine 1643. obavljao Murad, sin Alijev.³¹ Kao što je vidljivo iz izvora, kapetan i dizdar istovremeno su

²⁸ Rački (1882: 184); Batinić (1884: 144).

²⁹ Codices Mixti (MXT) 627.

³⁰ U osmanskome poreznom popisu iz 1585. godine „karaula“ se bilježi na mezri koju je obrađivao Kurd Ali Mustafin sin. TD 622: 404/B.

³¹ MXT 627.

postojali u utvrđi; dizdar je upravljao utvrdom, a kapetan je bio na čelu odreda aza-pa. No uloga kapetana u vojnom sustavu Udbine morala je biti mnogo značajnija negoli je to samo vođa jednog odreda pješadije. Takav se zaključak stječe iz iznosa plaće kapetana. Budući da se radilo o utvrđi smještenoj na osjetljivom dijelu pograničja, on je vjerojatno upravljao svim mobilnim odredima u utvrđi i bio je zadužen za ratne operacije upravljene ka neprijateljskom teritoriju dok je dizdar zapovijedao mustahfizima i bio zadužen za čuvanje i obranu utvrde. U skladu s primjerima u nekim drugim utvrđama, mogli bismo ustvrditi da je kapetan bio nadređen dizdaru.³² Od poznatijih kapetana spomenimo Mustafa-agu, *kapetana udvinskoga i ličkoga*, koji je uputio prijateljsko pismo Petru Smiljaniću oko 1648. godine, a poslije obnašao i dužnost sandžakbega sandžaka Krka –Lika od 1653. do 1656. godine. Njega muslimanska epska narodna pjesma pamti kao junaka Mustaj-bega ličkog (Kreševljaković 1980: 120).

Ustroj udbinskih nefera bio je isti kao i u drugim utvrđama na osmanskome serhadu; dijelili su se u skupine ili džemate (*cemâ'at*) kao veće borbene odrede, buljuka (*bölük*) kao manje odrede i odrede do desetak vojnika (*oda*). Vojnici su velikom većinom bili muslimani raspoređeni u 15-ak džemata. Nekoliko kršćana, ne više od desetak vojnika, zabilježeno je u džematu martolosa u dvije ode u palanki i njima su na čelu bili poglavari oda (*seroda*) Bekir *kul* i Ibrahim *divâne*.³³

Godine 1643. godine u Udbini je bilo manje vojnika nego 1577. godine, što se može objasniti većom sigurnošću osmanskog serhada nakon što je ojačana obrana obnovom brojnih utvrda po Lici i Krbavi, pomicanjem granice s Pounja prema Pokuplju nakon osvajanja Bihaća 1592. godine te dužim periodom mira s Habsburškom Monarhijom nakon mira na ušću Žitve 1606. godine.

Kroz Udbinu je, na svom proputovanju sandžakom Krka – Lika negdje između rujna 1660. godine i lipnja 1664. godine, u jeku Kandijskoga rata, prošao i poznati osmanski putnik i putopisac Evlija Čelebi. Nije se mnogo zadržao na opisu ovog grada, no obavijestio nas je da utvrda ima kapetana i dvijestotine dobro naoružanih vojnika. Također nam je potvrdio da se u tvrđavi nalazila džamija i više skladišta, vjerojatno za žito i stočnu hranu.³⁴ Budući da je u najranije vrijeme osmanske vlasti nad Udbinom teško bilo doći do hrane zbog nedostatka stanovništva i poteškoća u opskrbi, kao i zbog stalnih napada, više ambara u utvrđi za skladištenje veće količine hrane je bila nužna potreba. O tome nas obavještavaju i zapadni izvori koji otkrivaju da su Osmanlije iz Udbine vrlo rano uspostavili veze s Hrvatima oko Brinja i Tršca, uglavnom kmetovima s frankopanskih posjeda, od kojih su kupovali namirnice (Pavičić, 1962: 128).³⁵ Kasnije se u ambarima vjerojatno pohranjivalo

³² Usporediti: Močanin (2000: 78-79).

³³ MXT 627.

³⁴ Evliya Čelebi (2001: 271).

³⁵ Trgovinu s udbinskim *Turcima* zabranio je kralj Ferdinand već 1529. ali je usprkos tome nastavljena.

žito i brašno koje su stanovnici Udbine sami mljeli u vodenicama koje su bile podignute (ili popravljene i ponovno stavljene u funkciju) na rijeci Krbavi. Zanimljivo je otkriće u poreznom popisu iz 1574. godine da je na rijeci Krbavi postojalo čak jedanaest vodenica (*âsyâb*) koje su bile u korištenju (*der tesarruf*) stanovnika varoši, mustahfiza, azapa i bešlija utvrde Udbina. Država je procijenila prihod od poreza na te vodenice na 165 akči. Osim navedenih, na rijeci Krbavi djelovale su još četiri vodenice koje su koristili Ibrahim, Kara Veli i Ahmed *hodža*³⁶ i od kojih je država ubirala 60 akči prihoda. Porez na svaku vodenicu iznosio je 15 akči što znači da su radile pola godine vjerojatno stoga jer je ponornica ljeti znala presušiti. Ovi nam povijesni podatci govore da se stanovništvo Udbine koristilo hidrografskim potencijalima rijeke Krbave za mljevenje žita i dobivanje brašna, te da je žito igralo značajnu ulogu u prehrani ondašnjeg muslimanskog stanovništva u Udbini. I u poreznom popisu iz 1585. godine naveden je isti broj vodenica, no izmijenilo se donekle pravo korištenja mlinskim kamenjem. Mlinove koje su koristili stanovnici i posadnici utvrde i dalje su bili u njihovoj uporabi, dok su oni koje su koristili Ibrahim, Kara Veli i Ahmed *hodža* prešli u vlasništvo njihovih sinova. Tako su sinovi Kara Velija Ibrahim i Ćirkin te Omer sin Ahmeda *hodže* upisani kao novi korisnici.³⁷ Ovi nam podatci govore o kontinuitetu života pojedinih muslimanskih obitelji na udbinskom području.

U podgrađu utvrde s vremenom se počela odvijati i trgovina. Naime, u porezni popis iz 1574. godine upisuje se „sama tvrđava Udvena s varoši“ (*nefs-i qal'a-i Udvine ma'a vâroş*), što znači da se dotada razvilo trgovište. Državne su vlasti počele naplaćivati razne pristojbe, a ukupni iznos je procijenjen na 520 akči. Upisane su stavke: kopnena carina odnosno tržna pristojba na kupoprodaju većih količina robe koja je pristizala konjskim ili kolskim tovarom (*bâc-i siyâh*), pristojba od privođenja na sud (*ihzâriye*), tržno nadzorništvo i globe (*ihţisâb*), svadbarina ili porez na udaju (*resm-i arûs*), novčana kazna za teške prijestupe (*cürm-ü cinâyet*), sudske pristojbe (*niyâbet*), pristojba na poljsku štetu (*polâçina*).³⁸ Iz navedenih upisa zaključujemo da se u podgrađu počela odvijati tjedna trgovačka aktivnost (sedmični trg ili pazarni dan); da je profunkcioniralo tržno nadzorništvo (dužnost koju je obavljao *muhţesib* ili možda *nâ'ib*) odnosno da se vršilo nadgledavanje cijena i ispravnost mjera tijekom održavanja pazarnoga dana te da su se počele ubirati uobičajene pristojbe od prisutnih trgovaca i obrtnika. Od naseljenog stanovništva počela se ubirati svadbarina (pristojba prilikom udaje *kêri*). Osim toga, doznajemo i da se uokolo podgrađa na plodnim parcelama raširilo ratarstvo te se počela ubirati pristojba za čuvanje usjeva kao i nadoknada za štetu koju je usjevima nanosila stoka. U popisu

³⁶ Titula *hodža* (*hoca*) stajala je uz vjeroučitelje, ali mogli su je nositi i obrazovani pojedinci koji su obavljali neke upravne dužnosti, čak se bavili i trgovinom. Pakalın (1993: 845).

³⁷ TD 622, 399/A

³⁸ TD 533, 622.

iz 1585. godine procijenjeni iznos od svih navedenih stavki ponešto se snizio, te je iznosio 450 akči.³⁹ Ovaj podatak moguće je tumačiti padom trgovačke aktivnosti, te nižim globama i kaznama, ali i precijenjenim iznosom u prvom defteru. Kako god, Udbina je i 1585. godine bila najznačajnije trgovište Krbave i Like. S obzirom na naziv *varoš* zaključujemo da je podgrađe Udbine ipak imalo prvenstveno agrarni značaj, odnosno da je civilno stanovništvo ponajvećma živjelo od prodaje poljoprivrednih proizvoda koje je proizvodilo po okolnim čiflicima. U podgrađu u popisima iz 1574. i 1585. godine nije bio zabilježen islamski vjerski objekt, što znači da je postojala samo tvrđavska džamija.

4. Nahija utvrde Udbina (*nâhiye-i qal'a-i Udvîne*)

Udbinska nahija ili nahija utvrde Udbina pod tim se nazivom prvi put sistematično popisuje poreznim popisom iz 1574. godine. (TD 533, 622-629), kada se i detaljno određuju granice nahije. Prije toga udbinsko područje bilo je popisano u okviru širih teritorijalnih jedinica, o čemu je već bilo riječi u poglavlju o sudsko-administrativnoj organizaciji. Osmanska se vlast u Krbavi i Lici uspostavljala dugo i sporo zbog depopulacije i stalne nesigurnosti. Stoga su veliki dijelovi pustog zemljišta bili pretvoreni u zakupne poljoprivredne površine ili čiflike koje je za niske fiksne iznose vlast dodijelila zainteresiranim pojedincima.⁴⁰ Godine 1528.-30. takvih je čiflika na udbinskome području i u cijeloj Krbavi bilo šest, a kao držatelji pojedinih čiflika pojavljuju se: 1. bešlija Hasan, bešlija Timurhan i Iskender⁴¹; 2. Hasan i Davud sinovi Dobruka (Dobrovuka?), Hasan i Junus sinovi Ahmedovi⁴²; 3. bešlija Hasan, Husein čauš, Ferhad Lugić, bešlija Iskender i Hasan sin Džaferov, Jusuf, Nesuh, Hasan imam, Kejvan vojvoda i Nesuh Alagozov sin⁴³; 4. Blaž Trgočić⁴⁴; 5. Petar Gučić⁴⁵; 6. vojvoda Sinan, čovjek iz svite nekadašnjeg bosanskoga

³⁹ TD 622, 399/A

⁴⁰ O čiflicima kao pustoselinama koje su davane u zakup za niske svote u nesigurnim pograničnim krajevima v. Močanin (1999: 126).

⁴¹ Čiflik je obuhvaćao mezre Veliko i Malo Podkrbavje i Pećane u blizini Udbine u Vilajetu Hrvati. Prihod od čiflika bio je procijenjen na niski iznos od 65 akči. TD 157, 1082.

⁴² Čiflik je obuhvaćao ljetno ispasište Mazin koje je pripadalo Udbini u Vilajetu Hrvati. Prihod je bio procijenjen na 65 akči. TD 157, 1082.

⁴³ Za njihov čiflik je navedeno da se nalazi u Vilajetu Hrvati, a obuhvaćao je brojne mezre blizu utvrda Bunić, Udbina i Komić. Radilo se o čifliku koji je bio u korištenju većeg broja dionika, a prihod je bio procijenjen na 135 akči. TD 157, 1082.

⁴⁴ Njegov je čiflik također pripadao Vilajetu Hrvati u nahiji Krbava, a sastojao se od sela (*köylük*) Duga Vas i Korita. Prihod je bio procijenjen na 60 akči. Termin *köylük* sugerirao bi prisutnost stanovništva na tome području. TD 157, 1082-83.

⁴⁵ Njegov je čiflik također pripadao Vilajetu Hrvati u nahiji Krbava, a obuhvaćao je sela (*köylük*) Gospina Gorica i Jošane. Petrovo prezime može se čitati i kao Gočić. Radi li se možda o članu poznate krbavske obitelji Gusić (Gušić)? Termin *köylük* također bi sugerirao prisutnost stanovništva. Prihod je bio procijenjen na 65 akči. TD 157, 1083.

sandžakbega Junus-paše.⁴⁶ Iz podataka je razvidno da su držatelji čiflika po Krbavi u najranije vrijeme bili uglavnom članovi tvrđavske posade u Udbini i ugledniji pojedinci iz osmanskog upravnog aparata. No s obzirom na unos imena Blaž i Petar mogli bismo možda postaviti tezu da su i neki autohtoni stanovnici - starosjedioci koji nisu pobjegli te konvertiti poput Ferhada Lugića - postali korisnicima zakupnog zemljišta.

U opširnom popisu iz 1528.-30. godine za gotovo sve čiflike u Krbavi se navodi da su opasna mjesta (*mahûf yerler*) uz *dâr ül-harb* te se zbog toga ne obrađuju.⁴⁷ Ipak, država je upisala niske iznose poreza na takve čiflike i dodijelila ih dvojici spahija nastojeći integrirati novoosvojeno područje u sustav osmanske vojne uprave i agrarne politike, uz opasku da oni koji će obrađivati čiflike jednom kad to bude moguće, spahiji će davati desetinu od poljoprivredne proizvodnje (*'öşür*). Kao spahije u Krbavi bili su ubilježeni Petar Preić i knez Čulin.⁴⁸

Vojne, gospodarske i demografske prilike u Krbavi nisu se stabilizirale niti dvadesetak godina kasnije. Dapače, za neke čiflike koji su ranije bili naseljeni u defteru iz 1550. godine se navodi da su posve opustjeli jer su na opasnim mjestima, a raja je pobjegla. Primjerice čiflik bešlije Hasana, Timurhana i Iskendera koji se sastojao od mezri Malo i Veliko Podkrbavje i Pećani posve je opustio.⁴⁹ Čiflik Dragiše sin Božičkova i Mirka Rajića koji se sastojao od mezre Mazin zarastao je u travu i više se nije mogao obrađivati. Puste i zapuštene zemlje počeli su sezonski koristiti transhumantni stočari – hajmani (*hâymaneler*) kao ljetna ispašišta. Stoga je država zapisala da se ubire pristojba na ispašu na takvim mjestima. Primjerice s područja oko srušenih kaštela Komić, Vranik i Podlapac država je ubirala pristojbe na ispašu u iznosu od 1500 akči.⁵⁰

Između 1550. i 1585. godine u vrijeme sandžakbegova Malkoč-bega Karaosmanovića, Ferhad-bega Sokolovića i krčkog sandžakbega Mehmed-bega poduzete su bile vrlo ozbiljne mjere rekolonizacije Like i Krbave i popravka ruševnih utvrda.⁵¹ U obnovljene utvrde Bunić, Boričevac, Ostrvica i Perušić stavljeni su bili stalni vojni garnizoni. Procesom naseljavanja trebalo je ojačati osmanske vojne pozicije prema Hr-

⁴⁶ Njegov je čiflik obuhvaćao zemlju između porušenih utvrda Vranik i Komić, sa selima Gornji i Donji Smokrići, Podal i Naklina (Namlina?). TD 157, 1082.

Junus-paša je bio bosanski sandžakbeg od 1512. do 1513. te od 1514. do 1515. godine.

⁴⁷ TD 157, 1080-1081.

⁴⁸ Petar Preić bio je otpušteni bosanski spahija. Njegov je timar obuhvaćao brojne mezre i nekoliko čiflika u Lici i Krbavi, ali i u nahijama Zrmanja, Popina, Ostrovica i Srb. Osim toga imao je prihode i sa čiflika u nahijama Saraj i Dubrovnik u Bosni. TD 164, 367-368.

⁴⁹ Vidjeti: (Spaho, 2007): 429; TD 284, 420.

⁵⁰ Spaho (2007: 22); TD 284, 23. Država je ubirala prihod na način da je uzimala ovcu ili njenu protuvrijednost u ovisnosti od veličine stočnog fonda (od velikog stada 25 akči, od srednjeg 15, a od malog stada 10 akči).

⁵¹ O procesu naseljavanja Like i Krbave, osobito Ličkoga polja i ličkih nahija Medak, Bilaj Barlete i Novi, autorica je već pisala. Vidjeti: Jurin Starčević (2022: 71-103).

vatskoj krajini, spriječiti prodore uskoka i krajišnika duboko u teritorij Osmanskog Carstva, privesti područje k agrarnoj obradi i omogućiti uvođenje redovite osmanske uprave. U tome periodu Liku i Krbavu zapljusnuli su valovi novonaseljenika kojima je osmanska vlast dala određene povlastice kako bi naselili pogranična područja osmanske države i oporavili ih u gospodarskom, demografskom i vojnom smislu.

Uz pomoć politike istimaleta⁵² i uz uvjet odterećivanja od nekih poreznih obveza (pretvaranje područja u sultanski *hâs* i oslobođenje od plaćanja džizije osmanskoj državi kroz tri godine, neupisivanje u porezni defter i oslobođenje od plaćanja desetine poljoprivredne proizvodnje spahijama), u Liku i Krbavu su pristigle brojne skupine, uglavnom vlaške provenijencije s ogromnim stočnim fondom, iz sandžaka Klis, Hercegovina i Bosna. Novodoseljenici su pristizali i iz susjednih osmanskih prekounskih područja (Srb, Glamoč, Unac), no isto tako i s teritorija pod vlašću Habsburške Monarhije (Bihać). Do sredine 70-ih godina 16. stoljeća Lika i Krbava su bile iznova naseljene i repopulirane. Osmanski nas izvori izvješćuju da su neka područja koja su i više od tridesetak godina, (pa i više od sedamdeset godina!), bila prazna, zarasla i napuštena, ponovno postala gospodarski i demografski prosperitetna.⁵³ Iz zapadnih pak izvora iščitavamo zabrinutost zbog toga što su novodoseljenici daleko ušli prema sjeveru i zapadu do samog graničnog pojasa s područjem Hrvatske krajine pod vlašću Habsburške Monarhije, sa stotinama tisuća komada stoke, i još su k tome isjekli šume i šipražje kako ih se ne bi moglo neopazice napadati (Pavičić, 1962: 131). Podigli su brojna nova naselja, osnovali nova trgovišta, te organizirali straže. Da bi se spriječilo to naseljavanje Like i Krbave, čak su započeli novi žešći napadi uskoka iz Senja. No više se nije uspjelo spriječiti osmanske vlasti u naseljavanju, demografskoj i gospodarskoj obnovi Like i Krbave. Iako se iz poreznih deftera ne može saznati ništa o novodoseljenicima koji su bili oslobođeni plaćanja poreza kroz neko vrijeme i stoga nisu bili upisani u defter 1574. godine, već i sama činjenica da se organiziraju nove nahije u Krbavi i Lici, kojih ranije nije bilo, govori o tome da su nastojanja osmanskih pokrajinskih vlasti u rekolonizaciji i repopulaciji dala rezultata. Nas dalje zanima kakva je bila situacija na udbinskom području i kako su se nove okolnosti odrazile na neposrednu okolicu Udbine.

Na području koje je pripadalo udbinskoj nahiji 1574. godine upisano je bilo 36 čiftlika, a godine 1585. 34 čiftlika, jedna mezra kao pašnjak (Kurjak), više ispašišta, zemini i 2 sela. Svi su korisnici čiftlika mahom bili muslimani. Uživatelj prvog upisanog čiftlika 1574. godine bio je Ljubunčić-aga.⁵⁴ Taj je čiftlik obuhvaćao dijelove

⁵² Politika istimaleta podrazumijevala je političku strategiju dogovora Osmanlija s nemuslimanskim stanovništvom i jamstva određenih uvjeta u cilju uspostave, učvršćivanja i stabilizacije osmanske vlasti.

⁵³ Jurin Starčević (2022).

⁵⁴ TD 533, 622. Ljubunčići su bili poznata obitelj koja je imala različite posjede diljem Kliškog sandžaka. Detaljnije u: Hafizović (2010: vol. 13, br. 48/49, 253-254).

zemina u polju varoši utvrde Udbina, dijelove mezri ili pak cijele mezre Vedro polje, Vrbljan, Duboka, Zagorani, Spračić, *Pâpâs* odnosno zemlje koje su (ranije?) koristili svećenici⁵⁵ te uz to još livada, ispašite i ljetni pašnjak. Godine 1585. taj je čiflik preuzeo dizdar utvrde Udbina Kejvan-aga od potomaka (djece) Ljubunčić-age.⁵⁶

Kao korisnici drugog čiflika upisani su 1574. godine bili Timur sin Husreva, ćehaja utvrde Udbina zajedno s Ibrahimom sinom Alije, poglavarom džemata udbinskih topnika (*sertopcu*), s Malkočem sinom Mehmeda i Omerom sinom Mustafe. Njihov je čiflik također obuhvaćao zemine u polju varoši utvrde Udbina poznate kao Zabukovica te polovicu mezre Kućac zajedno s livadom, ispašitem i ljetnim pašnjakom. Treći čiflik bio je u korištenju Ahmeda sina Nesuhova imama utvrde Udbina, Alija sina Ahmedovog, Mustafe Velija, Mustafe sina Halilovog, Alija sina Velija, Mustafe sina Alijevog, Mustafe sina zaimovog i još drugih dionika. Obuhvaćao je zemine polja varoši utvrde Udbina, dijelove mezri Jošani Gornji i Donji, Podpećeje, Korita, Vedro polje (poznato i kao mjesta varoši), Spračić s livadom, ispašitem i ljetnim pašnjakom.⁵⁷ Četvrti čiflik bio je u korištenju Ahmed-age sina Kasimovog, a sastojao se od mezri Visuć, Podborak, Uglešić, Kućac, livade (*çâyır*) Donja Plana, ispašita i ljetnog pašnjaka.⁵⁸ I tako redom. Kao korisnici svih 36 čiflika (odnosno 34 čiflika godine 1585.) javljaju se brojni muslimani. Neki od njih nose titule iz kojih je vidljivo da su pripadali upravnom aparatu osmanske države, poput Mustafe emina sina Mahmudova, pisara Mehmeda sina Abdijeve i Kejvana vojvode koji je bio uglednija ličnost jer je pored njegova imena upisano da je hadžija.⁵⁹ K tome, doznajemo da je Kejvan vojvoda imao više sinova, a imenom se spominju Jusuf i Husein koji su, zajedno s još nekim muslimanima, koristili čiflik koji se sastojao od zemina udbinskoga polja, mezre Veliko selo i Komić i drugih zemljišnih jedinica.⁶⁰ Drugi su pak bili nositelji dužnosti u udbinskoj utvrdi poput Memija vratara (*bevâb*), Malkoča poglavara haramija (*serhârâmi*), Kejvan-age i Hasan-age sinova Kasimovih, Alija-age azapa, Mehmeda-age azapa, Omer-age dizdara utvrde Gradčac, Hasana ćehaje itd. Jedan pojedinac kojem nije navedeno ime bio je vodič (*kulaguz*).⁶¹ Nekima je pak upisano podrijetlo (Nesuh *Bosna*) ili im je pridodana oznaka iz koje možemo zaključiti ponešto o društvenim kategorijama kojima su pripadali (Ferhad *kul*, Ahmed spahija) ili osobinama po kojima su bili prepoznatljivi (*küçük* Durak). Samo je jedan čiflik bio u korištenju nedavno islami-ziranog pojedinca (Hasan sin Ugraša).

⁵⁵ *Mezra'a-i pâpâs*. U popisu iz 1585. godine to se područje više ne zove mezrom nego zeminima.

⁵⁶ TD 622, 399/A.

⁵⁷ TD 533, 622.

⁵⁸ TD 533, 622.

⁵⁹ Muslimanski hodočasnik u Meku i Medinu.

⁶⁰ TD 622, 402/B.

⁶¹ TD 622, 402/B

Mnogi pojedinci su navedeni bez ikakvih oznaka osim imena i imena oca. Takvi najčešće nose i uobičajena muslimanska imena poput Jusuf, Hasan, Husein, Bali, Murad, Mustafa, Nesuh i Omer. No u popisima se pojavljuju i ponešto neuobičajenija imena poput Pehlivan, Turhan, Turgud, Iskender, Orhan ili Zulfikar. Iznimno je interesantno da se kao korisnice čiflika pojavljuju žene poput gospođe (*hâtûn*) Dženane Mustafine kćeri, gospođe Merjem Davudove kćeri, gospođe Kerime Davudove kćeri, gospođa Emine i Fatime(?) kćeri sarača Mehmeda.⁶² Sarača Mehmeda susrećemo kao korisnika čiflika još 1550. godine, što također govori o kontinuitetu života pojedinih muslimanskih obitelji na udbinskome području. Pojava žena kao uživateljica čiflika u popisima pridonosi tezi o nasljeđivanju čiflika u pograničnim krajevima kao nimalo neobičnoj pojavi. I sela su mogla biti u privatnom posjedu. Tako je za selo Komić navedeno da je izvan deftera, a bilo je u posjedu Hasanovog sina Hasana koji je obavljao dužnost *céhaje*.⁶³ Dakako, i dalje su korisnicima kolektivnih čiflika bili vojnici u utvrđi (*farisi*, *martolosi*, *azapi*); njima se ne navodi pojedinačno ime već ih se upisuje skupno. Neki su pak pojedinci držali više od jednog čiflika, poput Kejvan-age, dizdara stare utvrde Udbina.⁶⁴

Najviši zabilježeni prihod od čiflika iznosio je 770 akči, a najniži 49 akči. S čiflika se ubirao ušur (*öşr*), odnosno desetina od uzgojenih poljoprivrednih proizvoda. Umjesto naturalne rente mogla se dati i utvrđena protuvrijednost u novcu, koja je unošena u defter. Ubilježena su davanja od sljedećih poljoprivrednih proizvoda: pšenice, mješanca (miješanih žitarica), zobi, povrća iz povrtnjaka, sijena, lana, košnica, bijelog i crvenog luka i kupusa. Radilo se o uobičajenim ratarskim kulturama čije su se desetine upisivale u službene porezne popise. Osim ovih tradicionalnih kultura, mogle su se uzgajati i druge žitarice (poput heljde, raži itd.), specifično voće i povrće primjereno klimi i podneblju, ali te proizvode osmanski popisivači nisu unosili u popis budući da su nastojali izraditi standardizirani defter za Kliški sandžak s temeljnim proizvodima bitnima za funkcioniranje timarsko-spahijskog sustava. Na jednom od čiflika upisan je i ribnjak (*dâlyân*) pod nazivom Žabnjak.⁶⁵

Čitajući zapise o mezrama, ispaštima i zemljišnim jedinicama na čiflicima muslimana pred nama se otvara obilje lokalne toponimije. Neke od naziva mezri je lako ubicirati jer su imena zadržala kontinuitet do danas (primjerice Jošani Gornji i Donji, Mekinjan, Visuć, Komić, Rebić, Kurjak, Pećine) odnosno lako ih je išči-

⁶² TD 622, 400/A.

⁶³ TD 622, 404/B.

⁶⁴ U njegovom posjedu bila je i mezra Kurjak za koju je navedeno da je blizu „kuće rata“ pa se porez, umjesto u obliku desetine plaćao u paušalu. TD 404/A.

⁶⁵ TD 622, 400/B. Radilo se o čifliku s puno korisnika (Turgud Ibrahimov sin, Pirišah, Osman i Hasan Turgudova djeca, Mehmed Rizvanov sin, Kurd sin Turhanov, Mustafa sin Kurda, Veli sin Mehmedov, Mehmed sin Hasanov), a sastojao se od sljedećih mezri: dijelovi zemina udbinskoga polja, dijelovi mezri Vedro polje, Spraćić, Gorica Gornja i Donja, Podpečje, Korita.

tati iz osmanskih izvora bez obzira na kontinuitet nazivlja (Vedro polje, Zagorani, Mirča Vas, Vrbljan, Kućac, Podpečje, Bilišina Vas, Korita, Slivje, Hrastić, Lastović, Podborak, Slana, Gorica, Duga Vas, Bobina Vas, Čivčić, Mala i Velika Brvnica, Prepolje, Krbava Pećina). Za mnoge mezre će tek trebati krenuti u posao razrješavanja lokalne toponimije i ubikacije, a daljnje istraživanje osmanskih poreznih popisa zasigurno će donijeti još mnogo novih spoznaja vrijednih za lokalnu društvenu, ekonomsku i demografsku povijest.

Zahvaljujući poreznim popisima, sada je moguće rekonstruirati posjedovnu strukturu na udbinskome području tijekom 16. stoljeća, odnosno uočiti gdje je bilo naseljeno muslimansko stanovništvo. Iako neki ugledniji musliman možda i nije živio na svome čiftliku, obično muslimansko stanovništvo, obitelji tvrđavskih vojnika, obrtnika i trgovaca, zasigurno su živjele i obrađivale svoje, već u to vrijeme nasljedne posjede.

Godine 1585. unutar nahije Udbina popisano je i selo Grabušić s dvadesetak mezri za koje se navodi da pripadaju Lapcu u nahiji Korenica (Podgorica, Kovačić, Vrhine – Vrhovine, Milić, Podrakić, Glogovo, Brezovo polje, Selište itd.).⁶⁶ U tome selu s okolnim mezzama ubilježene su bile ukupno 34 porezne jedinice (*hâne*) kršćana s kućedomaćinima. Neka od imena pojedinih kućedomaćina navodimo ovdje: knez Vuk, Vukašin, Jovan sin Vukašina, Mali sin Dragoja, Damjan, Obrad sin Đurašina, Dobrica sin Vukmana, Jovan Petar, Miloš sin Miloša, Radovan, Jovan, Obrad sin Jovana, Obrad sin Stepana, Nikola Jovan, Radojica Marko, knez Radoje sin Vukmana, Vujica, Vladosav Đurić, Ivan Radul, Radin Radul, Radovan Milašin, Jovan Milak, Radoje Šojat, Radica Milić, Radosav Marko, Radivoj Vučihna itd. Njihova su porezna podavanja bila regulirana u obliku filurije i još nekih sitnih podavanja, a sveukupno su iznosila 3300 akči.⁶⁷ Iz navedenog zaključujemo da je svaka kuća na ime filurije izdvajala 100 akči. Knezovi koji su predvodili novodoseljenike obično su bili oslobođeni plaćanja poreza, a tako je bilo i s knezom Vukom za kojeg je navedeno izrijekom da je *mu'âf*. Ti su kolonizatori bili naseljeni na koreničkom području, vrlo blizu granici pa su stoga njihove porezne obveze bile niže negoli na nekim drugim osmanskim područjima u Kliškom i Krčkom sandžaku podalje od granice. Iako u poreznom popisu nema konkretnih podataka o ishodištu te skupine kolonista, vjerojatno je većina bila pravoslavne vjeroispovijesti.

Na primjeru nahije Udbina već krajem 16. stoljeća lako se može iščitati dualna socijalna, vjerska i prostorna stratifikacija kakva će se još jače učvrstiti u 17. stoljeću: muslimansko stanovništvo (vojni posadnici, obrtnici i trgovci, činovnici upravne i sudske vlasti, njihove obitelji) živjelo je u ograđenom podgrađu Udbine ili je eventualno boravilo na čiflicima smještenima bliže toj utvrdi. Njihovi su se posjedi prostirali južnom polovicom Krbavskoga polja. Novodoseljeno kršćansko

⁶⁶ TD 622, 404/B.

⁶⁷ TD 622, 400/B.

stanovništvo naseljeno je na dotada pustom i opasnom koreničkom području, na sjevernom dijelu Krbavskoga polja, a centralno naselje toga područja bilo je selo Grabušić.

Sama tvrđava Udbina koja je u nekoliko navrata bila obnavljana i učvršćivana tijekom 16. stoljeća pružala je sigurno sklonište dosta brojnom muslimanskom stanovništvu udbinske nahije. Stoga je i bila posljednja osmanska utvrda na krbavsko-ličkom području koja se predala habsburškom generalu Herbersteinu 1689. godine. Budući da je Udbina pod osmanskom vlašću provela punih 162 godine, osmanska prošlost postala je neodvojiv dio povijesti i baštine toga slavnoga grada.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Istanbul

Tapu Tahrir Defteri (TD) 157, 164, 284, 285, 533, 622

Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD) 540, 00055

Mühimme Defteri, Vol. 9

Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Beč

Codices Mixti (MXT) 627.

Objavljeni izvori

Batinić, Mijo (1885). Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti. *Starine JAZU* XVII, 115-145.

Bogović, Mile (1991). Takozvani Glavinićev opis Like i Krbave iz 1696. godine. *Croatia Christiana Periodica* 15/27, 117-128.

91, 164, MAD 540 ve 173 numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik livâleri icmâl tahrîr defterleri I-II (926-939 / 1520-1533). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2006.

Rački, Franjo (1882). Prilozi za geografsko-statistički opis Bosanskoga pašalika. *Starine JAZU* XIV, 173-195.

Spaho, Fehim Dž., Aličić, Ahmet S. i Zlatar, Behija (2007). *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*. Sarajevo: Orijentalni institut.

Literatura

Bayerle, Gustav (1997). *Pashas, begs and effendis. A historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire*. Istanbul: The Isis Press.

- Božić, Vlado (2012). Obrambene špilje Krbavskog polja. *Senjski zbornik* 39, 251-272.
- Budak, Neven (2007). *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam international.
- Bogović, Mile (1997). Crkveno ustrojstvo Like i Krbave u srednjem vijeku. U D. Pavličević (Ur.) *Krbavska bitka i njene posljedice* (str. 79-89). Zagreb: Hrvatska matica iseljenika – Zavod za hrvatsku povijest.
- Čelebi, Evlija (1967). *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama* (preveo Hazim Šabanović). Sarajevo: Svjetlost.
- Čoralić, Lovorka (1997). Iseljavanja sa senjsko-modruškog područja na zapadno-jadransku obalu (XV. do XVII. stoljeće). U D. Pavličević (Ur.) *Krbavska bitka i njene posljedice* (str. 191-203). Zagreb: Hrvatska matica iseljenika – Zavod za hrvatsku povijest.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*. V. Kitap (Priredili: Dağlı, Y., Kahraman, S. A. i Sezgin, İ.). Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Goldstein, Ivo (1997). Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti. U D. Pavličević (Ur.) *Krbavska bitka i njene posljedice* (str. 22-27). Zagreb: Hrvatska matica iseljenika – Zavod za hrvatsku povijest.
- Grgin, Borislav (2002). *Počeci rasapa. Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb: Ibis grafika.
- Grgin, Borislav (2019). Preceding the Triplex Confinium – The Battle on Krba va Field, September 9th, 1493. U D. Agičić, H. Petrić i F. Šimetin Šegvić (Ur.) *Zbornik Drage Roksandića* (str. 75-87). Zagreb: FF press.
- Hafizović, Fazileta (2010). Posjedi zvaničnika i njihovih porodica u Kliškom sandžaku u 16. stoljeću“. *Znakovi vremena*, 13, 48-49, 228-257.
- Hegyí, Klára (2018). *The Ottoman Military Organization in Hungary Fortresses, Fortress Garisons and Finances*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Holjevac, Željko i Moaćanin, Nenad (2007). *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina u ranome novom vijeku i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novome vijeku*. Zagreb: Leykam International.
- Holjevac, Željko (2009). Ličko-krbavska županija u identitetu Like. U Ž. Holjevac (ur.) *Identitet Like: korijeni i razvitak* (str. 429- 465). Zagreb – Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić.
- Horvat, Rudolf (1941). *Lika i Krbava. Povijesne slike, crtice i bilješke*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Horvat, Zorislav (2013). Turske kule i gradovi u Lici i Krbavi. *Senjski zbornik* 40, 417-470.

- Husić, Aladin (1999). Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49, 189-230.
- Juran, Kristijan (2016). O podrijetlu i šibenskoj rodbini prvoga kliškog sandžakbega Murat-bega Gajdića. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 66, 231-239.
- Jurin Starčević, Kornelija (2003). Vojne snage Kliškog i Krčko-ličkog sandžaka pred Kandijski rat – osmanska vojska plaćenika. U D. Agičić (Ur.) *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević* (str. 79-95). Zagreb: FF press i Odsjek za povijest Sveučilišta u Zagrebu.
- Jurin Starčević, Kornelija (2022). Settlement of Lika and Three Ottoman Nahiyes: Novi, Medak and Bilaj Barlete in the 16th Century. U V. Kursar (Ur.) *Life on the Ottoman Border. Essays in Honour of Nenad Moačanin* (str. 71-103). Zagreb: FF press.
- Jurković, Ivan (2019). Migracije. Raseljenička kriza za osmanske ugroze: U baščini mojoj ne dadu mi priti. U M. Karbić (Ur.) *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja* (str. 99-113). Zagreb: Matica hrvatska.
- Kekez, Hrvoje (2009). Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja. *Modruški zbornik* 3, 65-101.
- Kolak, Tatjana (2014). Arheološka istraživanja Staroga grada Udbine (2008. - 2012.). U M. Karbić, H. Kekez, A. Novak i Z. Horvat (Ur.) *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka* (str. 425-445). Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Kolak, Tatjana (2018). *Gradina Udbina, 2008-2018. Deset godina arheoloških istraživanja*. Gospić: Muzej Like Gospić.
- Kreševljaković, Hamdija (1980). *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kruhek, Milan (1997). Topografija krbavske spomeničke baštine. U D. Pavličević (Ur.) *Krbavska bitka i njene posljedice* (str. 99-129). Zagreb: Hrvatska matica iseljenika – Zavod za hrvatsku povijest.
- Kruhek, Milan (2013). Turske utvrde i kule u Lici i Krbavi 1527.-1689. godine. *Senjski zbornik* 40, 471-508.
- Kužić, Krešimir (2014). *Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju 1493. godine – strategija, taktika, psihologija*. *Historijski zbornik*, 67 (1), 11-63.
- Mataija, Ivica (2019). *Lička Toponimija*. Neobjavljeni doktorski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Moačanin, Nenad (1993). Naseljenost Like i izvori feudalne rente početkom XVII. stoljeća pod turskom vlašću. *Historijski zbornik*, XLVI, 61-65.
- Moačanin, Nenad (1999). *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. Preispitivanja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Moačanin, Nenad (2000). Exposing Existing Fallacies Regarding the Captaincies in the Bosnian Frontier Area between the 16th – 18th Centuries. U D.

- Roksandić i N. Štefanec (Ur.) *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium* (str. 75-89). Budapest: Central European University.
- Moačanin, Nenad (2011). Remek-djelo habsburške (mletačke?) obavještajne službe: anonimni „geografskostatištki“ opis Bosanskog pašaluka (oko 1625.). U I. Iveljić (Ur.) *Zbornik Nikše Stančića* (str. 77-88). Zagreb: FF press.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I, Istanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Pavičić, Stjepan (1962). Seobe i naselja u Lici. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 41, 5-330.
- Pavličević, Dragutin (1997). *Krbavska bitka i njene posljedice*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika – Zavod za hrvatsku povijest.
- Pejnović, Dane (1997). Geopolitički položaj Krbave u srednjovjekovnom, osmanlijskom i vojnokrajiškom razdoblju. U D. Pavličević (Ur.) *Krbavska bitka i njene posljedice* (str. 51-62). Zagreb: Hrvatska matica iseljenika – Zavod za hrvatsku povijest.
- Spaho, Fehim Dž. (1989). Organizacija vojne krajine u sandžacima Klis i Krka u XVII. Stoljeću. U V. Čubrilović (Ur.) *Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699.godine* (str. 101-114). Beograd: SANU.
- Spaho, Fehim Dž. (1989). Neke karakteristike razvitka varoških naselja u Kliškom sandžaku u XVI. i XVII. stoljeću. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 38/1988, 241-251.
- Šabanović, Hazim (1982). *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*. Sarajevo: Svjetlost.
- Štefanec, Nataša (2014). Osmanski zapovjednici i struktura osmanske i habsburške vojske na hrvatskom dijelu krajišta (prema špijunskim izvještajima iz 1570-ih). U M. Karbić, H. Kekez, A. Novak i Z. Horvat (Ur.) *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Krubeka* (str. 209-227). Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Zahirović, Nedim (2005). Geografsko-statistički opis Bosanskog pašaluka iz treće decenije 17. vijeka. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 54, 189-198.

The Ottoman Fort of Udbina and the Udbina *Nâhiye* in the sixteenth and seventeenth centuries

This paper discusses the history of Udbina and the Udbina *nâhiye* in the sixteenth and seventeenth centuries. Udbina was one of the most important Ottoman forts and an extremely significant stronghold of the Ottoman rule in the Croatian lands between 1527 and 1689. The author presents the results of her research into the Ottoman tax and cadastral registers (*tapu tahrîr defterleri*) compiled in the years 1528–30, 1550, 1585, and 1604 for the *sancaks* of Bosnia, Klis, and Krka, which in the sixteenth and seventeenth centuries included Udbina and its immediate surroundings, as well as her research into the military censuses from the years 1528–30 and 1643, and a number of individual documents related to Udbina. The information gleaned from Ottoman primary sources is supplemented by those found in Venetian and Habsburg sources and in the historiographic literature.

Key words: Udbina, fort, *nâhiye*, Ottoman Empire, sixteenth and seventeenth centuries